

ГРИНЬКО Р. В.,

кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри адміністративної
діяльності

*(Національна академія Державної
прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького)*

МОТА А. Ф.,

доктор юридичних наук, доцент,
начальник кафедри адміністративної
діяльності

*(Національна академія Державної
прикордонної служби України імені
Богдана Хмельницького)*

ПЕТРЕЧЕНКО С. А.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративної
діяльності

*(Національна академія Державної
прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького)*

УДК 342.951(477)

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2022.3.24>

СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Стаття присвячена дослідженню нормативних підходів у соціальному захисті військовослужбовців в умовах воєнного стану. З'ясовуються положення національного законодавства, що зазнали змін у контексті регламентації додаткових гарантій для осіб, які виконують оборонні завдання із відсічі збройній агресії.

Акцентовано увагу на взаємозв'язок стану обороноздатності країни та забезпечення посиленого соціального захисту військовослужбовців, військовозобов'язаних або резервістів. В умовах воєнного стану першочергові заходи із виконання такого державного обов'язку покликані здійснювати органи виконавчої влади в силу оперативного повсякденного характеру їх діяльності. Водночас система суб'єктів соціальної відповідальності розглядається в роботі значно масштабніше та не обмежується військовим середовищем.

Усі заходи соціального захисту військовослужбовців охарактеризовано як невідкладні та поступові, розраховані на тривалу реалізацію. Державні органи зобов'язані вживати заходів з невідкладного соціального забезпечення осіб, залучених у збройне протистояння з ворогом і переважно здатні одразу реалізувати додаткові грошові виплати. Залучення позабюджетних коштів та розширення переліку суб'єктів, задіяних до надання соціальної допомоги особам, постраждалим внаслідок збройного конфлікту викликано намаганням української держави під час війни віднайти додаткові джерела фінансування.

У статті зроблено висновок про необхідність залучення бізнес-середовища в реалізацію заходів соціального захисту військовослужбовців невідкладного та поступового характеру. Методи юридичного змісту за таких умов можуть мати непрямий вплив та спонукати недержавних суб'єктів до бажаної діяльності. Перспективними визнані дослідження соціального захисту осіб, які залучені до оборонної діяльності з окремим статусом (резервісти, військовозобов'язані, добровольці сил територіальної оборони, партизани), як інструмент правового стимулювання громадян до активної участі із забезпечення національної безпеки Батьківщини.

Ключові слова: *військовослужбовець, воєнний стан, гарантія, допомога, соціальний захист.*

Hrynkо R. V., Mota A. F., Petrechenko S. A. Social protection of servicemen under the conditions of martial law

The article is devoted to the study of normative approaches in the social protection of servicemen in martial law. Provisions of national legislation that have changed in the context of regulating additional guarantees for persons performing defense tasks to repel armed aggression are being clarified. Emphasis is placed on the relationship between the state of the country's defense capabilities and the provision of enhanced social protection of servicemen, conscripts or reservists. The priority measures for the fulfillment of such state duty are called upon to be carried out by the executive authorities by virtue of the operational day-to-day nature of their activities under martial law. At the same time, the system of subjects of social responsibility is considered in the work on a much larger scale and is not limited to the military environment. All measures of social protection of servicemen are characterized as urgent and gradual, designed for long-term implementation. Public authorities are obliged to take measures for the immediate social security of persons involved in armed conflict with the enemy and, above all, able to immediately realize additional cash benefits. The attraction of extra-budgetary funds and the expansion of the list of entities involved in the provision of social assistance to persons affected by the armed conflict was caused by the Ukrainian state's efforts during the war to find additional sources of funding. The conclusion about the need to involve the business environment in the implementation of social protection measures for servicemen of urgent and gradual nature is made in the article. Legal methods can have an indirect effect and motivate non-state actors to the desired activity under such conditions. Studies of social protection of persons involved in defense activities with a special status (reservists, conscripts, volunteers of territorial defense forces, guerrillas) as a tool of legal incentives for citizens to actively participate in ensuring national security of the Motherland are considered promising.

Key words: *serviceman, martial law, guarantee, assistance, social protection.*

Вступ. В умовах збройної агресії та систематичної трансформації України як держави європейського зразка досить гостро постає питання соціального захисту військовослужбовців. Ще до початку розгортання війни на українській території в 2014 році, законодавство щодо захисту військовослужбовців та їхніх сімей доповнювалося й змінювалося. Нарівні із цим, враховуючи особливості механізму соціального забезпечення, передбаченого чинними нормативно-правовими актами, окремого дослідження потребує застосування різних юридичних положень у процесі реалізації військовослужбовцями свого права на соціальний захист.

Питання соціального захисту різних категорій працівників досліджували такі науковці, як Н. Б. Болотіна, В. С. Венедіктов, К. Ю. Мельник, В. І. Щербина, М. О. Шульга та інші.

Соціальний захист безпосередньо військовослужбовців вивчали О. П. Сайнецький, М. О. Шишлюк, В. І. Алещенко, А. М. Синиця.

Утім, внаслідок постійних змін у законодавстві, дослідженню обраного питання надано недостатньо комплексної уваги вченими-юристами, відтак, здійснення системного аналізу нормативного матеріалу та формування актуальних наукових пропозицій може слугувати каталізатором ефективності соціального забезпечення військовослужбовців і як результат – більш якісному виконанню завдань соціального захисту з боку держави.

Постановка завдання. Засади соціального захисту військовослужбовців зосереджуються на встановленні гарантій, що забезпечують реалізацію конституційних прав і свобод, задоволення матеріальних і духовних потреб військовослужбовців відповідно до особливого виду їх службової діяльності, статусу в суспільстві, підтримання соціальної стабільності у військовому середовищі. З огляду на колосальне соціальне значення, незворотність виконання законодавчих норм у сфері соціального захисту військовослужбовців та ведення бойових дій в Україні, на порядку денному з особливою гостротою постають питання, з одного боку, про захист незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України як обов'язку громадянина України, з другого – про зобов'язання держави перед військовослужбовцями у сфері соціального захисту.

Результати дослідження. Війна, розв'язана Російською Федерацією зумовила запровадження в Україні воєнного стану, в межах якого постала необхідність доповнень та змін соціального законодавства в аспекті захисту військовослужбовців – основних суб'єктів реалізації державної оборонної політики. Безсумнівно, це ті люди, які за першим покликом готові захищати країну та людські життя, сподіваючись на те, аби держава у майбутньому забезпечила їх, а на випадок поранення, травмування чи смерті – відшкодувала витрати їхнім сім'ям, які вони покинули виконуючи свій військовий обов'язок.

Указом Президента України № 69/2022 від 24 лютого 2022 року, в зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України та з метою забезпечення оборони держави, було оголошено загальну мобілізацію [1]. Генеральний штаб Збройних Сил України зазначив черговість та обсяги призову, водночас з'явилося немало військовозобов'язаних, охочих добровільно захищати свою державу в лавах Збройних Сил та інших військових формувань України. Мобілізовані військовослужбовці із вступом на службу переважно мають можливість знати про свої права та обов'язками, однак практика реалізації їхніх можливостей в аспекті соціального забезпечення може бути неоднаковою. Соціологічні дослідження стану обізнаності учасників бойових дій підтверджують те, що командування військових частини не завжди інформує військовослужбовців про їх законні права стосовно отримання окремих видів допомоги (наприклад, безоплатної кваліфікованої медичної допомоги у військово-медичних закладах охорони здоров'я) [2, с. 113]. Викликано це також чисельністю та певною мірою безсистемністю норм про соціальний захист, створення нових правил його реалізації в умовах загострення військово-політичної ситуації в країні.

У Законі України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» була вперше закріплена сама дефініція «соціальний захист» [3]. Раніше оперували поняттям соціального забезпечення та остаточно від нього не відмовилися й досі. Переважаючою в науковій літературі є позиція, відповідно до якої соціальне забезпечення сприймається як частина цілого (соціального захисту) [4, с. 205–206].

Основоположними для розуміння соціального призначення державної діяльності стали конституційні положення стосовно захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки [5]. Найбільш важливим, на наш погляд, аспектом використання поняття соціального захисту є витлумачений Конституційним Судом України взаємозв'язок конституційного обов'язку держави щодо забезпечення посиленого соціального захисту військовослужбовців, військовозобов'язаних або резервістів та виконання громадянами України обов'язку щодо захисту Вітчизни – України, її суверенітету, незалежності та територіальної цілісності. Беручи до уваги, що врегулювання відповідних питань належить до розсуду Верховної Ради, Кабінету Міністрів та інших

органів державної влади України в межах їх конституційних повноважень, Конституційний Суд України також наголошує на тому, що заходи в сфері оборони держави мають бути своєчасними, послідовними та комплексними, оскільки від їх ефективного запровадження залежить стан обороноздатності України [6].

Відмінність соціального захисту військовослужбовців від інших громадян полягає в тому, що перші обмежені в деяких конституційних правах та свободах, здійснюючи свій обов'язок щодо захисту України. Аби запобігти та попередити соціальні ризики, що можуть стосуватися військовослужбовців, варто об'єктивно оцінювати особливості їх діяльності, враховуючи також те, що вони не мають інших джерел надходження коштів, аби забезпечити фінансово себе та свою сім'ю.

В умовах воєнного стану виконання обов'язку державними органами із соціального захисту військовослужбовців отримує додаткову нормативну регламентацію. Першочергові заходи здатні здійснити органи виконавчої влади в силу оперативного повсякденного характеру їх діяльності. Як конституційно визначений найвищий орган виконавчої влади Кабінет Міністрів України у сфері оборони забезпечує реалізацію права на соціально-економічний захист військовослужбовців та осіб, звільнених у запас або у відставку, членів їх сімей, а також членів сімей військовослужбовців, які загинули (померли), пропали безвісти, стали особами з інвалідністю під час проходження військової служби або потрапили в полон у ході бойових дій (війни) чи під час участі в міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки. На Міністерство оборони України покладається здійснення заходів, спрямованих на реалізацію соціально-економічних і правових гарантій такої категорії осіб. Інші міністерства, центральні та місцеві органи виконавчої влади у взаємодії з Міністерством оборони України забезпечують виконання законодавства про соціально-економічний захист громадян України у зв'язку з проходженням військової служби [7].

Сучасні реалії також підтверджують, що система суб'єктів соціальної відповідальності із забезпечення соціального захисту військовослужбовців значно масштабніша та не обмежується військовим середовищем. В окремих державах бізнес підтримав зусилля держави щодо подолання негативних наслідків конфлікту шляхом інвестування у місцевий розвиток, програми реінтеграції для екс-комбатантів, а також запровадження програм, які сприяють задоволенню потреб внутрішньо переміщених осіб. Частково така активність зумовлена тим, що в такий спосіб компанії покращують середовище, в якому вони ведуть свою діяльність [8, с. 104]. Загальновідомою стала волонтерська допомога українським військовим, які потребували медичної допомоги та реабілітації.

Усі заходи соціального захисту військовослужбовців носять перспективний характер, хоча можуть бути невідкладними та поступовими, розрахованими на тривалу реалізацію. Їх здійснення є юридично визначеним обов'язком держави, на відміну від бізнес-середовища, для якого обов'язок більшою мірою соціально обумовлений з окремим впливом чинників морального та економічного змісту. Державні органи зобов'язані вживати заходів з невідкладного соціального забезпечення осіб, залучених у збройне протистояння з ворогом і переважно здатні одразу реалізувати додаткові грошові виплати.

На період воєнного стану для військовослужбовців передбачено додаткова винагорода в розмірі 30 000 гривень щомісячно, яка також виплачується для окремих категорій співробітників правоохоронних органів, інших державних органів сектору безпеки та оборони. Тим з переліку цих осіб, які беруть безпосередню участь у бойових діях або забезпечують здійснення заходів з національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії, перебуваючи безпосередньо в районах у період здійснення зазначених заходів (у тому числі військовослужбовцям строкової служби), – розмір цієї додаткової винагороди збільшується до 100 000 гривень у розрахунку на місяць пропорційно часу участі в таких діях та заходах [9].

Заходи адміністративно-правового режиму воєнного стану більшою мірою розраховані на обмеження в суб'єктивних правах, у тому числі соціально-економічного змісту [10]. Однак стосовно військовослужбовців законодавство спрямовується на додатковий захист та збільшення обсягу їх можливостей.

Зокрема, невідкладного значення для осіб, які виконують військовий обов'язок набуває медична допомога. У період дії воєнного стану військовослужбовці, які брали безпосередню участь у здійсненні заходів, необхідних для забезпечення оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України, перебуваючи безпосередньо в районах здійснення зазначених заходів, можуть бути направлені відповідно до висновку військово-лікарської комісії для подальшого надання їм медичної допомоги або проведення медико-психологічної реабілітації до медичних закладів, розташованих за межами України. На зазначених військовослужбовців та супроводжуючий їх медичний персонал не поширюються обмеження щодо виїзду громадян України за межі України. Фінансову основу оплати такої медичної допомоги військовослужбовцям та компенсаційних виплат для супроводжуючих осіб становлять кошти державного бюджету, водночас допускається надання зазначеної допомоги коштом приймаючої сторони [11].

Простежується намагання української держави під час війни віднайти додаткові джерела фінансування, залучити позабюджетні кошти та розширити перелік суб'єктів, задіяних до надання соціальної допомоги особам, постраждалим внаслідок збройного конфлікту. Методи юридичного змісту за таких умов можуть мати непрямий вплив та спонукати до бажаної діяльності.

Наприклад, стосовно самозайнятих осіб, які мали або не мали найманих працівників, згідно п. 25 підрозд. 10 розд. XX Перехідних положень Податкового кодексу України передбачено звільнення їх від обов'язку нарахування, сплати та подання податкової звітності з податку на доходи фізичних осіб, а також обов'язку нарахування, сплати та подання податкової звітності з єдиного податку відповідно до п. 1 розд. XIV цього ж Кодексу, якщо вони призвані на військову службу під час мобілізації або залучені до виконання обов'язків щодо мобілізації за посадами, передбаченими штатами воєнного часу, під час особливого періоду на весь період їх військової служби [12].

Відтак, законодавчі положення про забезпечення виконання законодавства щодо соціального і правового захисту військовослужбовців та членів їх сімей органам державної влади та органам місцевого самоврядування [3] не відповідають існуючому досвіду розв'язання актуальних проблем збалансованої соціальної політики. Держава змушена покладатися в соціальних гарантіях для осіб, залучених до виконання військових завдань на недержавний сектор. Так, за працівниками, призваними на строкову військову службу, військову службу за призовом осіб офіцерського складу, військову службу за призовом під час мобілізації, на особливий період, військову службу за призовом осіб із числа резервістів в особливий період або прийнятими на військову службу за контрактом, у тому числі шляхом укладення нового контракту на проходження військової служби, під час дії особливого періоду на строк до його закінчення або до дня фактичного звільнення зберігаються місце роботи, посада і середній заробіток на підприємстві, в установі, організації, фермерському господарстві, сільськогосподарському виробничому кооперативі незалежно від підпорядкування та форми власності і у фізичних осіб – підприємців, у яких вони працювали на час призову [13].

Державне стимулювання також здатне забезпечити залучення недержавних суб'єктів до поступових, розрахованих на тривалу реалізацію заходів соціального захисту військовослужбовців. У такому контексті зберігається соціальна підтримка осіб, які можливо вже не мають статусу військовослужбовця, проте потребують допомоги постфактум. Постраждали внаслідок військової агресії отримують право на допоміжні засоби реабілітації, необхідні для їхньої життєдіяльності. Підприємствам та організаціям, що спеціалізуються на виробництві засобів реабілітації для осіб з інвалідністю, встановлюються пільги з оподаткування [14].

Висновки. В Україні формується нова правова реальність, зумовлена необхідністю ведення військових дій і як наслідок введення воєнного стану. Перед державними органами постає завдання забезпечення посиленого соціального захисту військовослужбовців, що впливає на стан обороноздатності країни.

Правові механізми захисту військовослужбовців обумовлені економічними можливостями держави. Гарантії високих стандартів соціальних прав пов'язуються із створен-

ням системи суб'єктів соціальної відповідальності, що не обмежується військовим середовищем. У реалізацію заходів соціального захисту військовослужбовців невідкладного та поступового характеру може та повинне бути залучене бізнес-середовище. Методи юридичного змісту за таких умов можуть мати непрямий вплив та спонукати до бажаної діяльності.

У перспективі набувають важливого значення дослідження соціального захисту осіб, які залучені до оборонної діяльності з окремим статусом (резервісти, військовозобов'язані, добровольці сил територіальної оборони, партизани), як інструмент правового стимулювання громадян до активної участі із забезпечення національної безпеки Батьківщини.

Список використаних джерел:

1. Про загальну мобілізацію : Указ Президента України від 24 лют. 2022 р. № 69/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/69/2022#Text> (дата звернення: 17.04.2022).
2. Семів Л. К., Клос В. Р. Соціальний захист військовослужбовців: проблемні питання в соціологічній оцінці. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2018. Вип. 5. С. 110–116.
3. Про соціальний і правовий статус військовослужбовців і членів їх сімей : Закон України від 20 груд. 1991 р. № 2011-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text> (дата звернення: 19.04.2022).
4. Сайнецький О. П. Зміст та особливості соціального забезпечення військовослужбовців як правового явища. *Митна справа*. 2013. № 5 (89). С. 204–209.
5. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р. *Відом. Верх. Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141 (із змін. та допов.).
6. Рішення Другого сенату Конституційного Суду України № 1-р(П)/2022 від 6 квіт. 2022 р. у справі за конституційною скаргою Поліщука С. О. щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 4 статті 16-3 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» (справа про посилення соціального захисту військовослужбовців). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-22#top> (дата звернення: 19.04.2022).
7. Про оборону України : Закон України від 6 груд. 1991 р. № 1932-XII. *Відом. Верх. Ради України*. 1992. № 9. Ст. 106 (із змін. та допов.).
8. Правове регулювання та економічні свободи і права : монографія; за ред. М. Савчина. Ужгород : РІК-У, 2020. 224 с.
9. Питання деяких виплат військовослужбовцям, особам рядового і начальницького складу, поліцейським та їх сім'ям під час дії воєнного стану : Постанова Кабінету Міністрів України від 28 лют. 2022 р. № 168. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/168-2022-п#Text> (дата звернення: 19.04.2022).
10. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12 трав. 2015 р. № 389-VIII. *Відом. Верх. Ради України*. 2015. № 28. Ст. 250 (із змін. та допов.).
11. Про внесення зміни до статті 11 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» щодо вдосконалення порядку надання медичної допомоги військовослужбовцям в умовах воєнного стану : Закон України від 1 квіт. 2022 р. № 2171-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2171-20#top> (дата звернення: 17.05.2022).
12. Податковий кодекс України від 2 груд. 2010 р. № 2755-VI. *Відом. Верх. Ради України*. 2011. № 13–14, № 15–16, № 17. Ст. 112 (із змін. та допов.).
13. Кодекс законів про працю України: затв. Законом від 10 груд. 1971 р. № 322-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08> (дата звернення: 19.05.2022).
14. Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення допоміжними засобами реабілітації осіб, постраждалих внаслідок військової агресії Російської Федерації проти України : Закон України від 1 квіт. 2022 р. № 2168-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2168-20#top> (дата звернення: 17.05.2022).

